

ΟΙ ΣΠΟΥΔΕΣ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΛΙΩΤΟΥ – ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

Τα άρθρα που περιλαμβάνονται στο παρόν αφιέρωμα αποτελούν γραπτές μορφές εισηγήσεων στο συνέδριο με θέμα «Οι σπουδές του φύλου στο πανεπιστήμιο», που πραγματοποιήθηκε στον Βόλο τον Ιούνιο του 2005.¹ Η επιστημονική αυτή συνάντηση σημείωνε τη λήξη της πρώτης φάσης του Διατμηματικού Προγράμματος Προπτυχιακών Σπουδών για Θέματα Φύλου και Ισότητας που χρηματοδοτείται από την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευση και Αρχική Επαγγελματική Κατάρτιση (Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ II). Το Πρόγραμμα, που ξεκίνησε τον Μάιο του 2003, και στηρίζεται στη συνεργασία πέντε τμημάτων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας: το τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, το τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, το Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης και το Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Αντίστοιχα Προγράμματα εξακολουθούν να λειτουργούν σήμερα στα περισσότερα ελληνικά Πανεπιστήμια, αφού η λειτουργία τους και η χρηματοδότησή τους παρατάθηκαν έως το 2008.

Θα φανεί σύντομα χρήσιμο, απαραίτητο θα λέγαμε, ένα «στάσιμο» – για να δανειστούμε έναν θεατρικό όρο – της «δράσης», ώστε να αναλογιστούμε εποικοδομητικά, πέρα από θριαμβολογικούς απολογισμούς και καταστροφολογικές ιερεμιάδες, τις δυσλειτουργίες αυτών των Προγραμμάτων, τις χαμένες ευκαιρίες, αλλά και τα οφέλη, τα ανοίγματα, τα ανυπέρβλητα δομικά εμπόδια και τις εφικτές υπερβάσεις τους. Γνωρίζουμε πολύ καλά, επίσης, ότι μια τέτοια συζήτηση δεν μπορεί παρά να τέμνεται με τις συζητήσεις για τον χαρακτήρα του Πανεπιστημίου, για τις φιλοσοφικές και πολιτικές του προϋποθέσεις.

Προς το παρόν όμως, ας επιστρέψουμε στο συνέδριο και στα κείμενα του αφιερώματος. Κάτω από τον γενικό τίτλο, ή καλύτερα με κοινό παρονομαστή τις συζητήσεις για τις ποικίλες διαστάσεις που θέτει στην ανώτατη εκπαίδευση ο προβληματισμός για το φύλο, στο συνέδριο αναδείχθηκαν εν μέρει και η δομή του συγκεκριμένου Προγράμματος και ο τρόπος με τον οποίο λειτούργησε στην πρώτη αυτή φάση του, η δυναμική του και ενδεχομένως οι αδυναμίες του. Κάθε συνεργαζόμενο τμήμα οργάνωσε μια συνεδρία με τη δυνατότητα εμπάθουσας σε ζητήματα που αφορούν στις επιστημολογικές προϋποθέσεις των επί μέρους κλάδων. Η από κοινού οργάνωση έδωσε ωστόσο την ευκαιρία να ακουστούν πιο συστηματικά, πιο ολοκληρωμένα, οι μέριμνες και οι προτάσεις των γειτονικών κλάδων. Να ακουστούν «τα δικά τους» μέσα από «τα δικά μας» και κυρίως να ξανασκεφτούμε «τα δικά μας» μέσα από «τα δικά τους». Διαπιστώσαμε, εν τέλει, για μια ακόμη φορά, ότι –ευτυχώς– τα σύνορα των κλάδων δεν είναι αδιάβαστα και αυτό προς αμοιβαίο όφελος, ή, για να το πούμε και διαφορετικά, ότι η προβληματική του φύλου μπορεί να χαράξει έναν δρόμο προς τη διεπιστημονικότητα (και) μέσα από τη διατμηματικότητα.

Στην εισήγησή της η **Έφη Αβδελά** τοποθετήθηκε κριτικά απέναντι στην εισαγωγή των σπουδών του φύλου στο Πανεπιστήμιο στη συγκυρία των ευρωπαϊκών προγραμμάτων ΕΠΕΑΕΚ και ενώ κατά βάση απουσιάζει (με ελάχιστες εξαιρέσεις θα λέγαμε εμείς) η παράδοση αυτών των σπουδών, κάτι που θα απέτρεπε κάθε κίνδυνο υποστασιοποίησης του φύλου και απώλειας της κριτικής αιχμής που εν δυνάμει διαθέτει η οπτική των έμφυλων διαφορών. Στο κείμενό της η Αβδελά σκιαγραφεί εύστοχα τις διαδρομές της έννοιας του φύλου και τις διαδοχικές της μεταποπίσεις στην ιστοριογραφία: από τη χρήση της έννοιας του κοινωνικού φύλου, στο βιολογικό φύλο, στις έμφυλες σχέσεις, από το φύλο ως κυριολεξία στο φύλο ως μεταφορά, από τις κοινωνικές σχέσεις στα πολιτισμικά σύμβολα, από τη νοηματοδότηση της έμφυλης διαφοράς ως τρόπου σήμανσης των σχέσεων εξουσίας στη μελέτη ταυτοτήτων και υποκειμενικότητων. Κριτική – ίσως κάπως γενικευτικά – είναι επίσης η ματιά της Αβδελά σε πρόσφατες μελέτες στην ελληνική ιστορία τις οποίες θεωρεί δέσμιες αυτονόητων και αδύναμες να τονίσουν επαρκώς τον συστατικό ρόλο της έμφυλης διαφοράς σε τομείς όπως η ερ-

Η **Ιωάννα Λαλιώτου** και η **Ρίκα Μπενβενίστε** διδάσκουν σύγχρονη και μεσαιωνική Ιστορία, αντίστοιχα, στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ήταν μέλη της οργανωτικής επιτροπής του διεθνούς συνεδρίου «Οι σπουδές του φύλου στο Πανεπιστήμιο» και μετέχουν στη συντονιστική επιτροπή του Διατμηματικού Προγράμματος για Θέματα Φύλου και Ισότητας (www.gender.uth.gr).

Η Ρίκα Μπενβενίστε υπήρξε επιστημονική υπεύθυνη του Προγράμματος έως τον Οκτώβριο του 2005.

1. Για το πλήρες πρόγραμμα του συνεδρίου βλ. www.gender.uth/readmore.asp?subject=final

γασία, η συγκρότηση του κράτους ή ο ανδρισμός. Αναστοχαζόμενη την ιστορία της ιστοριογραφίας, η Αβδελά καταλήγει emphaticά στην άρνηση της αξίας των σπουδών του φύλου ως διακριτού γνωστικού πεδίου. Τουναντίον, θεωρεί την αποδοχή της ιστορίας του φύλου εξαρτημένη από τη θεσμική και ακαδημαϊκή της ενσωμάτωση, που θα μεταφράζεται ρητά τόσο σε μαθήματα στα προγράμματα σπουδών όσο και σε θέσεις διδασκόντων.

Αντίστοιχα και η **Ποθητή Χαντζαρούλα** παρακολουθεί την ανάδειξη του φύλου ως νόμιμου αντικειμένου της ιστορικής έρευνας, αλλά στέκεται περισσότερο στην «ανακάλυψη» της έμφυλης υποκειμενικότητας του/της ιστορικού. Η Χαντζαρούλα παρατηρεί ότι απέναντι στην «αυτονόητη» αποδοχή του επαγγέλματος του ιστορικού ως «ανδρικού επαγγέλματος», στο όνομα μάλιστα της αντικειμενικότητας, φεμινίστριες ιστορικοί εισήγαγαν την έννοια της υποκειμενικότητας. Η στροφή αυτή συνδέεται, όπως ορθά επισημαίνει, και με την ευρύτερη αλλαγή του ιστοριογραφικού παραδείγματος που σχετίστηκε με την αμφισβήτηση του θετικιστικού προτύπου και την κριτική εξέταση των προϋποθέσεων ύπαρξης της ιστοριογραφίας. Έκτοτε άνοιξε ένας ακόμη δρόμος στη μελέτη της σύγχρονης ιστορίας, παρακολουθώντας αντίστοιχους ανθρωπολογικούς προβληματισμούς γύρω από τη «μνήμη» και το «αρχείο»: η φεμινιστική κριτική συνέβαλε στον προσδιορισμό της μνήμης ως αρχαικής και μάλιστα όχι αναγκαστικά «ανδρικής» πηγής, καθώς και στην ιστορική νοηματοδότηση της ταυτότητας «γυναίκες» ενάντια στους πειρασμούς της φυσικοποίησης της έννοιας. Νέα πεδία στα οποία ασκήθηκε η ιστορική έρευνα, όπως η ιστορία του σώματος και η ιστορία της επιστήμης, ενσωμάτωσαν την προβληματική του φύλου ανατροφοδοτώντας με τη σειρά τους τη θεωρία της ιστορίας.

Η ιστορία της επιστήμης και ο ρόλος των γυναικών σε αυτήν απασχόλησαν τη **Μαρία Ρεντετζή** στην εισήγησή της. Η Ρεντετζή επισημαίνει τις ιδιαιτερότητες της πορείας του φύλου στην ιστορία της επιστήμης, που από πολλές πλευρές μοιάζει παράλληλη με αυτήν που γνωρίζουμε σε άλλους τομείς της ιστοριογραφίας. Σε ένα πρώτο στάδιο έγιναν «ορατές» οι γυναίκες επιστήμονες – με τη χρήση της βιογραφίας – και αναδείχθηκαν τόσο ο αποκλεισμός τους από την πρόσβαση στην επιστήμη όσο και η πολιτική και κοινωνική διάσταση της επιστημονικής πρακτικής – με έμφαση σε ό,τι σχετίζεται με την εκπαίδευση και τους μηχανισμούς της. Σε ένα δεύτερο στάδιο η έννοια του φύλου έγινε εργαλείο της ιστορικής ανάλυσης όχι μόνο για να αναδείξει την κατασκευή της έμφυλης διαφοράς από τους επιστημονικούς λόγους, αλλά και για να θέσει κρίσιμα ερωτήματα για την ίδια τη δομή και τη λειτουργία της επιστήμης. Το σημερινό τοπίο, τονίζει η Ρεντετζή, χαρακτηρίζεται από την αμφισβήτηση της ιδέας ότι η επιστήμη αποτελεί προνομιακό τόπο παραγωγής αξιόπιστης γνώσης ή πιο συγκεκριμένα από την παραδοχή ότι (και) η επιστήμη είναι έμφυλη, δηλαδή ότι στηρίζεται σε έμφυλα στερεότυπα τα οποία και αναπαράγει. Κι αν η βιογραφική μέθοδος διατηρεί την αίγλη της, σημειώνει η Ρεντετζή, συνεπικουρείται πλέον από τη διεύρυνση του πεδίου των «πηγών» για μια ιστορία των γυναικών στις επιστήμες, και δείχνει ενδιαφέρον για ό,τι συνιστά την «κουλτούρα του εργαστηρίου», τόσο αντικείμενα όσο και ιδέες.

Η **Βενετία Καντσά** εξηγεί πώς η προβληματική του φύλου μεταμόρφωσε το τοπίο σε ένα κλασικό πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας, στη μελέτη της συγγένειας. Η προ-φεμινιστική ανθρωπολογία της συγγένειας, υπενθυμίζει η Καντσά, δεν διέκρινε παρά «ρόλους», θεωρώντας το φύλο βιολογικό δεδομένο. Η νεότερη ανθρωπολογία, που συνδέθηκε με τη φεμινιστική προβληματική, δεν επεσήμανε απλώς τις ανδρικές προκαταλήψεις αλλά διατύπωσε επίσης και επιχειρήματα για την αποφυσικοποίηση του φύλου και ανέδειξε το κοινωνικό και συμβολικό περιεχόμενο της συγγένειας. Η Καντσά τονίζει ότι σήμερα οι νεότερες μελέτες ανατροφοδοτούν τη μελέτη της συγγένειας στις δυτικές κοινωνίες, όπου στο πλαίσιο των νέων τεχνολογιών της αναπαραγωγής, των νέων γαμήλιων σχέσεων κλπ. το «φυσικό» μοιάζει να γίνεται ζήτημα «επιλογής», και φύση και τεχνολογία αλληλ-υποκαθίστανται. Οι πρωτόγνωροι τρόποι με τους οποίους οι άνθρωποι «συγγενεύουν» σήμερα, ανατρέπουν τη σταθερότητα που αναπαριστούσε ο βιολογικός δεσμός των φύλων, ενώ οι αμφισβησίες και οι πολλαπλότητες του φύλου που επιτελείται μάλλον παρά υπάρχει συμπληρώνουν μια ρευστή εικόνα που αποτελεί πρόκληση για τις σύγχρονες ανθρωπολογικές αναζητήσεις.

Η **Αθηνά Αθανασίου** ξεκινά την ανάλυσή της από το ερώτημα κατά πόσο η θεσμοποίηση των σπουδών του φύλου αποδυναμώνει, ή όχι, την κριτική δυναμική του φεμινιστικού λόγου. Παίρνοντας ως αφορμή την πρόσφατη εισαγωγή των σχετικών προγραμμάτων σπουδών στα ελληνικά ΑΕΙ, η Αθανασίου θέτει ένα γενικότερο προβληματισμό που αφορά τις επιπτώσεις τις οποίες έχει η θεωρητική μετατόπιση από την πολιτική της ταυτότητας στην αποσυναρμολόγηση των προϋποθέσεων της ταυτοτικής υποκειμενικότητας στον τρόπο με τον οποίο ανα-

ADVANTAGES OF BEING AN ARTIST:

our 4 free-lance jobs.
you're eighty.
t you make it will be labeled feminine.
sition.
others.
n career and motherhood.
r paint in Italian suits.
e dumps you for someone younger.
histry.
t of being called a genius.
wearing a gorilla suit.

LA GIRLS CONSCIENCE OF THE ART WORLD

& SEXISM ARE FASHIONABLE, YOUR ART BE WORTH?

mega-buck prices on the work
for the 177 million you just spent
ing, you could have bought at
women and artists of color:

Dorothea Lange
Marie Laurencin
Edmonia Lewis
Judith Leyster
Barbara Longhi
Dora Maar
Lee Miller
Lisette Model
Paula Modersohn-Becker
Tina Modotti
Berthe Morisot
Grandma Moses
Gabriele Münter
Alice Neel
Louise Nevelson
Georgia O'Keeffe
Meret Oppenheim

Sarah Peale
Ljubova Popova
Olga Rosanova
Nellie Mae Rowe
Rachel Ruysch
Kay Sage
Augusta Savage
Vavara Stepanova
Florine Stettheimer
Sophie Taeuber-Arp
Alma Thomas
Marietta Robusti Tintoretto
Suzanne Valadon
Remedios Varo
Elizabeth Vigée Le Brun
Laura Wheeling Waring

of Auction Records and Leonard's Annual Price Index of Auctions.

LA GIRLS CONSCIENCE OF THE ART WORLD

THE ADVANCEMENT OF BEING A WOMAN

Working without the pressure of success.
Not having to be in shows with men.
Having an escape from the art world in your own life.
Knowing your career might pick up after a break.
Being reassured that whatever kind of art you make is valid.
Not being stuck in a tenured teaching position.
Seeing your ideas live on in the work of other artists.
Having the opportunity to choose between different paths.
Not having to choke on those big cigars of the art world.
Having more time to work after your main job.
Being included in revised versions of art history.
Not having to undergo the embarrassment of being forgotten.
Getting your picture in the art magazines.

Please send \$ and comments to:
Box 1056 Cooper Sta NY, NY 10276

GUERRILLA

WHEN RACISM IS NO LONGER A COLLECTION

The art market won't bestow a few white males forever. For on a single Jasper Johns painting, at least one work by all of these

Bernice Abbott
Anni Albers
Sofonisba Anguisola
Diane Arbus
Vanessa Bell
Isabel Bishop
Rosa Bonheur
Elizabeth Bougereau
Margaret Bourke-White
Romaine Brooks
Julia Margaret Cameron
Emily Carr
Rosalba Carriera
Mary Cassatt
Constance Marie Charpentier
Imogen Cunningham
Sonia Delaunay

Elaine de Kooning
Lavinia Fontana
Meta Warwick Fuller
Artemisia Gentileschi
Marguerite Gérard
Natalia Goncharova
Kate Greenaway
Barbara Hepworth
Eva Hesse
Hannah Hoch
Anna Huntington
May Howard Jackson
Frida Kahlo
Angelica Kauffmann
Hilma af Klimt
Kathe Kollwitz
Lee Krasner

Information courtesy of Christie's, Sotheby's, Mayer's International

Please send \$ and comments to:
Box 1056 Cooper Sta NY, NY 10276

GUERRILLA

στοχαζόμαστε σήμερα τη φεμινιστική πράξη, μέρος της οποίας αποτελεί και η ανάπτυξη της έρευνας και της διδασκαλίας γύρω από θέματα φύλου και ισότητας. Για να αναμετρηθεί με αυτό το ερώτημα η συγγραφέας επιχειρεί μια ιστορική αναδρομή στους ποικίλους τρόπους με τους οποίους έχει οριστεί το υποκείμενο του φεμινισμού στο πλαίσιο των φεμινιστικών κινημάτων αλλά και των σχετικών θεωρητικών σχημάτων. Η αναδρομή αυτή πραγματοποιείται μέσω της υπόδειξης κομβικών μετατοπίσεων του ορισμού του υποκειμένου του φεμινισμού: από τις γυναίκες στο φύλο, από την ταυτότητα στην παραστασιακή επιτέλεση, από το διμορφισμό στην κριτική του ίδιου του μοντέλου της απαρτίθμησης και στην ουδε-τερότητα. Αποφεύγοντας τις προγραμματικές δηλώσεις, η Αθανασίου καταλήγει στην άποψη ότι η διατήρηση της κριτικής αιχμής των σπουδών του φύλου προϋποθέτει τη διαρκή θεωρητική επεξεργασία πέρα από την οντολογία ή την πραγματοποίηση του φύλου και άρα πρέπει να στοχεύει στο να αναδειχθεί ως πολιτική κατηγορία και ως πεδίο διαρκούς ανατρεπτικότητας.

Σε ένα πεδίο εφαρμογής, στην αρχιτεκτονική, που διόλου δεν υστερεί σε θεωρητικές επεξεργασίες κινείται το κείμενο της **Σάσας Λαδά**. Η Λαδά αναφέρεται στη συμβολή του φύλου στην επαναδιαπραγμάτευση του χώρου, όπως αυτός ορίζεται από την αρχιτεκτονική, χάρη σε δάνεια από άλλους κλάδους, κυρίως από την κοινωνική ανθρωπολογία και τη γεωγραφία. Όταν ο χώρος θεωρήθηκε προϊόν υλικών και πολιτισμικών διαδικασιών, και με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την κριτική θεώρηση της ίδιας της αρχιτεκτονικής, τότε, σημειώνει η Λαδά, η αναπαράσταση αναδείχθηκε ως μέσο απόδοσης έμφυλου χαρακτήρα σε κτίρια και πόλεις. Αναπαράσταση που άλλοτε λειτουργεί ως αναλογία ανάμεσα σε φυσικές μορφές και κοινωνικές αξίες, άλλοτε ως μεταφορά, συχνά υποκρύπτει αξιολογικές κρίσεις, και εν τέλει αποσαφηνίζει τι δεν είναι οι σχέσεις ανάμεσα στο φύλο και τον χώρο. Η Λαδά στέκεται κριτικά απέναντι στις απλοϊκές αναλογίες και τα δίπολα ενός κλειστού και αυτοαναφορικού συστήματος σκέψης που προκύπτει από μια τέτοια «αναπαραστατική» προσέγγιση του έμφυλου χαρακτήρα των προϊόντων του σχεδιασμού. Διατυπώνει μια ριζοσπαστική πρόταση για μια νέα πολιτική στην αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό. Μια πολιτική που θα κάνει ρητή τη θέση ή καλύτερα τις θέσεις –θεωρητικές και πρακτικές – από τις οποίες εκκινεί ο σχεδιασμός και θα ανοίγεται στον δημόσιο διάλογο.

Και το κείμενο της **Ανής Χρόνη** κινείται σε ένα πεδίο εφαρμογής με συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες ως προς τον τρόπο με τον οποίο το φύλο αλλά και η ισότητα ως αναλυτικές κατηγορίες δοκιμάζονται αλλά και πραγματοποιούνται σε διαφορετικές αλλά παράλληλες κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες. Το άρθρο αναφέρεται στον αθλητισμό και συγκεκριμένα εξετάζει το σύστημα εκπαίδευσης των Ελλήνων προπονητών/τριών και καθηγητών/τριών φυσικής αγωγής. Η συγγραφέας παρακολουθεί τη σχέση μεταξύ αθλητισμού και εκπαίδευσης σε διαφορετικά στάδια ξεκινώντας από το αναλυτικό πρόγραμμα της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και το ρόλο της φυσικής αγωγής σε αυτό και καταλήγοντας στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στους έμφυλους διαχωρισμούς που είναι ενσωματωμένοι στο σκεπτικό της προετοιμασίας των προπονητών και των καθηγητών φυσικής αγωγής. Κεντρικό άξονα του άρθρου αποτελεί η σχέση μεταξύ των εννοιών της ισότητας, της διαφορετικότητας και της ισοτιμίας και του τρόπου με τον οποίο οι ποικίλες πρακτικές άθλησης και προπόνησης συνδέονται με την εμπέδωση των βιωμάτων των έμφυλων διακρίσεων, τόσο στην Ελλάδα όσο και διεθνώς.

Συμπερασματικά, παρά τις όποιες αποκλίσεις τους, τα άρθρα του αφιερώματος συγκλίνουν σε ένα τουλάχιστον σημείο: με ποικίλους τρόπους υποδεικνύουν ότι το ζήτημα της εννοιολόγησης, των όρων και του καθορισμού των στόχων και των ζητούμενων παραμένει κεντρικό στον επιστημονικό προβληματισμό γύρω από θέματα φύλου. Η εδραίωση και η θεσμικοποίηση του πεδίου, που στη χώρα μας παίρνει σήμερα τη μορφή πανεπιστημιακών προγραμμάτων εκπαίδευσης, δεν έχει οδηγήσει σε μια παγίωση των όρων και των ζητούμενων της έρευνας για το φύλο και της φεμινιστικής θεωρίας. Αντίθετα, όπως οι συγγραφείς αυτού του αφιερώματος υποστηρίζουν μέσα από διαφορετικές επιχειρηματολογίες και με βάση προβληματισμούς που απορρέουν από ποικίλες πολιτικές, επαγγελματικές και ερευνητικές εμπειρίες, οι ίδιοι οι όροι, οι προϋποθέσεις και τα ζητούμενα της έρευνας, της εκπαίδευσης και των πολιτικών του φύλου παραμένουν το ίδιο το ζητούμενο της φεμινιστικής κριτικής σκέψης. Το αφιέρωμα αποτυπώνει κάποιες πτυχές αυτού του γενικότερου προβληματισμού και υποδεικνύει ότι ο αναστοχασμός γύρω από ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας εξακολουθεί να αποτελεί καταστατική προϋπόθεση των σπουδών του φύλου ως γνωστικού πεδίου.